

„Українські оповідання“

Алекси Стороженка

Дві частині*), Петербург, 1863.

Думка Лермонтова про те, що „и несправедливъ мы, и любимъ мы случайно“, дуже добре характеризує почування і симпатії сучасних людей російських у тих випадках, які виходять поза межу звичайних їхніх справ. Через те надходить потреба, щоб до старого поділу почувань на злочинні і несправедливі додати ще новітню категорію — почувань випадкових. Серця у більшості людей наповнюються тепер такими випадковими почуваннями, такими нещирими, ні на чім не покладеними, нізвідкіля не впливаючими симпатіями та антипатіями.

Сі почування поз'являлися на світ через те, що вже й давнійше сита людина мала собі звичку легесенько „пофілософувати, помислити“; а вже що до нашого часу, так тепер попросту аж треба трохи чи не на кожному ступіні спочувати чому-небудь, обурювати ся благородним гнівом з приводу яких-небудь явищ або умиляти ся, дивлячись на що-небудь¹⁾. Такий уже дух часу. Але уявіть собі, що иньший добродій, який зроду не мав ані думок, ані симпатій, раптово помічає сей сучасний дух, завважає, що всюди треба мати переконання, що всюди треба до того чи иньшого явища стосуватись або з почуттєм, або з обуреннєм. Після сього і йому самому спаде на думку мати свої переконання і свої

*) »Дві частині« — виразно зазначає критик. А Стороженко заявляє в листі, буцім критик навіть не знав, що є дві частини »Оповідань«.

¹⁾ Стаття ся писала ся за часів т. зв. »великих реформ« у Росії (скасування панщини, давнього судівництва і т. п.). — *А. К.*

спочутя; та відкіль же їх узяти? Ог він і кидасть ся на те, що перше під руку підвернеть ся, — тай гульк! уже в нього злаштовано і переконання і спочутя. Коли казати правду, то таким добродіям байдужісінько, що там виробляєть ся собі на білому сьвітї, бо вони мають звичку стосувати ся до сучасних явищ в особливаю, спокійною, сонливою об'єктивністю; чи бють ся люде де-небудь, чи не бють ся, чи воюють ся, чи не воють ся, їм байдужісінько; а коли вони почасти не спочувують війні, то тільки через те, що в такім разї цукор може подорожчати на скільки копійок, і їхній щорічний бюджет мусить побільшити ся на скільки копійок... Дрібна вдача тих добродіїв не здатна до того, щоб вони могли справді спочувати зовсім чужим для них людським інтересам: вони звикли насправжки обурювати ся тільки тоді, як їм не поталанить на карти, і умиляти ся тільки тоді, як вони давлять ся на власну свою особу. А коли вони тепер обурюють ся або радіють, то се тільки тому, що всі тепер обурюють ся і радіють, починаючи від хат тихомірних селян тай аж до палат вельможних дуків.

Льогіка каже, що процес людського думання відбуваєть ся тільки тоді, коли є для того певна підстава; така сама умова потрібна і для реальности чутя. Почуте тільки тоді буває дійсним, коли воно з'являєть ся на певній, дійсній підвалині. Почуте без підвалини — се удане почуте, і воно можливе тільки у таких людей, про яких ми отсе ведемо розмову.

— Що се ви так розпалили ся? питаєте ся ви у такої людини.

— Війте ся Бога! як-же не розпалитись, як-же не розпалитись? Військо Наполеона взяло Пуеблю — се вже казнащо! До того ще й Нана-Саїб — пійманий Англичанами, -- діло, бачте, он-куди пішло! Страшно! Як же після сього не обурювати ся! як можна!

І скільки-б він ні силував ся, — він нізащо не вишукає вам другої підвалини своєму обуренню, бо воно ні на чім не покладено, бо й балакає він із людського поговору: — почув щось десь тай, не подивившись у сьвятці, бевкнув у дзвони! Тим-то, через сю безпідставність, випадкові почування, нещире обуренне і удана любов — такі комічні і такі марчі.

Такі люде можуть опаскудити найрозумнійшу і найчеснійшу справу, до якої їм заманеть ся притулити своє спочутя. Деякі

з таких людей виявляють із себе патріотів, прихильників російської народности, другі оббирають предмет своїх спочувань — народність українську. І ті і другі оточають предмет свого вданого спочуття всякими можливими моральними і тілесними достоїнствами, вони наділяють своїх Росиян і Українців такими сентиментальними, солоденькими чеснотами, що аж нудно стає, — так воно вже через лад гарно виходить! Віднести ся справді симпатично до гарних руських рис вони не можуть, а не можуть тим, що не знають тих самих рис тай уважають таке знання за справу для себе сторонню.

Тут, звичайно, не може бути й мови про тих нечисленних людей, які справді спочувають розумним і чесним національним пориванням Українців, які терплять за се від „любителів“ національности російської, які справді знають тих, кому спочувають, і у яких через се їхнє спочуте — щире. Без сього, без знання, почуте не може бути щире, а через те ми так мало віримо почуттям багатьох українофілів. Той, хто щиро любить Українців, той не стане їм накидати чужих їм чеснот, а потім любовати ся на видуманий задля власної утіхи тип; той не стане доводити любов свою порожніми і шкідливими для справи панеґіриками тому, що не варте панеґіриків: такий прихильник українства доведе своє чесне спочуте чесною працею, не хвастаючись і не сентиментальничаячи. „Арихметику“ видасть та по три копійки стане продавати¹⁾, чи ще що иньше зробить. Таких людей народ розуміє і любить, хоч вони і не залицяють ся до нього, не льокайничаять перед ним, не запобігають кожен раз, щоб улестити народ, підняти його аж до неба, як те роблять його фальшиві прихильники.

З таким уданим, позиченим захватом написав свої „Українські Оповідання“ д. Стороженко. Йому замануло ся довести, що Українці такий ідеальний народ, якого не було тай не буде. Не кажучи вже про те, що розумінне д. Стороженком дійсних моральних достоїнств до того вузьке, що Українцям від його вихвалення не тепло зробить ся, він, поставивши собі наперед певну задачу, малює Україну якоюсь-то чарівною стороною, де люде живуть, як хочуть, не знають ні лиха, ані праці, живуть собі, їдять кавуни, пють наливки, збирають карбованці, співають пісні та кохають ся в чорнобривками. Щаслива людність України не знає

¹⁾ Се тоді зробив Кониський. — А. К.

ні глада, ні труса, ні потопа, ні нашествія іноплеменника. „Чудова українська природа, нагріта горячим полуденним сонцем, навіває на душу насіне поезії і чар (?). Здається, сама рідна наша Україна вийшла тобі на зустріч: то спогляне на тебе горячим сонцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лісу... затурчить у вухо горлицею... Залоскоче тихеньким вітерцем... Душа мліє, серце трусить ся... не розбереш, що воно розказує, а слухаєш не наслухаєш ся... (Стор. 89—90, 128).

Очевидячки, хто живе в такій чудовій країні, той мусить відрізняти ся від звичайних людей; мешканці України не знають дрібязкових сьвітових турбот, вони тільки кохають ся та їдять кавуни та сало і гуляють так, що аж лихо сьміється. Сам Бог посилає їм хліб і сало за їх чесноти. Мешканки України всі без винятку красуні, чернооки, чорнобриві, їх „ніжні, повні і білі як пшенишне тісто“ руки не здатні для чорної праці; вони родили ся тільки для обіймів; „довгі чорні коси обіймають гнучкий стан і досягають до повних литок... через тонке полотно сорочки просьвічує пшенисте стегно“...

Молоді Українці теж родили ся задля самісїнького кохання, — усі вони красуні, ніжні, добрі, женихливі, постійні. Дурнів у їх немає, а як і знайдеть ся такий, то се ані трошечки не пошкодить йому бути розумнішим над розумними. Навіть старі — і ті не стратили молодого огню, хоч сей сердешний вогонь, се тепло душі на старости літ з'осереджується на прихильности до рідної наливки, міцної запіканки і „спотикача“. За те вже й зугарні пити! Автор з запалом малює, як вони „кружляють горілку, аж луна округи йде“. Ся обставина, одначе, не шкодить дідкам мати усякі любі моральні достоїнности: вони щирі, побожні, лагідні, слухняні, люблять, правда, іноді побалакати, — так зате як балакають! От напр., як розмовляє старий-старий дід:

„Коли-б ти знав, синку, як мені весело, як мені легенько серед темної ночі в степу мізкувать самому на могилі... Так темно, що око не побачить рукава своєї сорочки, а тихо, що вухо не чує шелесту білини; а серце бачить Божі дива, душа чує Його мову. Хоч тіло моє прикипа до землі, та думки летять у небо і грають ся там із зірочками, як діточки з камінцями. Сидиш, сидиш і нечуєш ся, як сон тебе вкриє, а розбуркає сонечко!... Прокинеш ся: кругом тебе овечата скубають травицю, скроплену росю, а вівчар на сопілку затинає зуба“... (стр. 142—143).

Що, хіба не мило подивити ся на сього солоденького діда-парубка, що захоплюєть ся від того, як вівці скубають травцю, а вівчар грає на сопілці? Ся сопілка тут особливо незрівняна. Або ось ще, як той самий дідусь каже про козачу сльозу:

„Після Уманської тризни хто-б пізнав наше горе, глянувши, як ми бенкетували, не день, не тиждень. То гуляла скажена наша доля: то вихопить ся вона полумям і спалить кілька городів, сел і містечок; то хлине кривавою хвилею і затопить тисячі людей, то розстелеть ся по краю пекельним чадом, і на десятки літ не опам'ятуєть ся народ од того диявольського курева... Відкіль же береть ся те полумя, та кров, той пекельний чад?... Із козачої сльози!“¹⁾. Чи не правда, читачу, який любий сей реторично-палкий, через лад гарячий монольог на вустах старого діда? Чудово, дуже чудово!

Так! гарні старчики живуть на Україні. Після сього ви певне ніяк не заперечите свідoctва д. Стороженка про те, що таких людей навіть у пекло не приймають, а прямо беруть у царство небесне.

Таке комічне вихваляння д. Стороженком Українців, як малих так і старих, жожна принаймні з'яснити тим, що він хоче догодити своїм землякам, сподобатись їм, хоч шлях до того обібраний не до ладу. Але за для чого автор оповідань звертаєть ся з тим самим залицяннем до української природи і розписує її так, як розписують наші малярі краєвиди Венеції і італіянські почи, — се вже зовсім незрозуміло. Тут Стороженко робить великі пересадки, напр., невеличкий, ріденький лісок по той бік Харкова він обзиває „тим великим бором, що його високі сосни підпирають хмару (!)“:

„Тут зараз починаєть ся оттой великий бір, що високі сосни аж хмару підпирають. Осе-ж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі зі своїх повістей такий міцний човен, що до віку-вічного буде плавати по плюгавій (?) річці Леті. От тут же і вольна; сюди-ж-то Харківські міщане і народ, ударивши лихом об землю, сходять ся відвести душу і задавити горе свого бездолля... Посідали кукками, співають, снідають, кругляють горілку, теревені гнуть, регочуть ся, аж луна округи йде. Їдеш бувало, дивиш ся, дивиш ся, тай не втерпиш: вилізеш із тарантасу і пі-

¹⁾ Ibidem, стор. 148.

дійдеш до якого-небудь веселого товариства: „Хліб та сіль, люде добрі“, скажеш... (гм!...)... Куди ні глянь, усе тебе чарує, привітає (себ-то вільна продаж горілки?!), усе тобі всміхається. Знаєть ся, сама рідна наша Україна вийшла тобі на зустріч: то спогляне на тебе гарячим сонцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лісу, то промовить піснею; то озветь ся соловейком, жайворонком; то неначе граєть ся з тобою: затурчить у вухо горлицею, залоскоче тихесеньким вітерцем. Так тобі весело, так легенько, мов у раю!... Душа мліє, серце трусить ся, цокотить, буцім що до тебе промовляє; не розбереш, що воно розказує, а слухавш — не наслухавш ся¹⁾.

Коли ми переложимо сей ліричний вибрик із усякими нашіптуннями, умліваннями і трепотіннями на звичайну мову, то матимемо отакій простий, але за те правдивий опис. По той бік Харкова є Основа, де жив колись Квітка і писав непогані оповідання українською мовою; але се не перешкодило його призначеним для народу оповіданням потонути саме для народу в Леті: народ їх не читав з тої простої причини, що не вмів читати. За Основою на декілька верств розліг ся рідесенький сосновий ліс: у сім лісі є шинок, що приваблює до себе ремісницький і майстровий клас Харкова, бо тут продають горілку на декілька копійок дешевше, ніж у городі. До сього шинку в празничні дні збирають ся пропашці п'яниці, ремісники і салдати з жінками відомого розбору, збирають ся на одну мету: щоб в один день пропити гроші, зароблені протягом цілого тижня, часто - густо пропивають ся тут і шапки, і чоботи, і кожухи, так що веселий гультай з'являєть ся на другий день до дому, в чім мати породила... А тим часом у дома де-не-будь в сирій землянці жінка надверезуєть ся від тяжкої праці, а скрофулічні діти плачуть від холоду і голоду... Їхати сими місцями в празничні дні, особливо під масницю, не зовсім безпечно: тим більш не безпечно підходити до п'яного веселого товариства. Зберегло ся багато оповідань про випадки дуже зухвального здирства, яке дозволювало собі веселе товариство.

Оттак скидаєть ся вигадана і розмальована д. Стороженком місцевість на дійсну, і тільки при таких поясненнях і при такому перекладі його уславлені оповідання можуть мати хоч деякий змісл. Але очевидячки, що се вже не буде й переклад, а просто пере-

¹⁾ Ibidem, стр. 88, 89—90.

робка. Та й зміст оповідань, окрім їхньої мізерности і безбарвности, має в собі багато мотивів зовсім непевного і брудного характеру. Наведім зміст декількох його оповідань.

У одного багатого мужика була дуже лінлива дочка, яку він віддав заміж у сусіднє село і взяв зі свекра слово, що той не буде бити його дочки за лінливість. Свекор справді не бив її, а привчив її до роботи тим, що не давав їй нічого їсти, коли вона нічого не робила. Відсеіль мораль: учи лінливого не молотом а голодом.

Батько та мати розпустили свою дочку-одиначку до того, що вона пішла заміж за дурня, тільки аби водити його за ніс і чинити собі все, що заманеться. У дурня всяке діло валять ся із рук, і скінчило ся на тім, що вони зовсім з'убожіли. Мораль: Краще злий, ніж дурень!...

У багатого батька та матери був одинчик — Павло. Батьки не тільки не привчали його до роботи, ба навіть не дозволяли йому ходити й на гуляння, так що, коли вони померли, синок їхній був дурнем і ледащом найпервійшим. Хоч на підставі попереднього оповідання автор був прийшов до думки, що краще злий, ніж дурень, але се ані трошки йому не перебило в отсім оповіданні висловити нову думку, а саме, що і дурень має свою рачію. Дурневи скрізь таланило; в той час як господарства других хазяїв шкодив недорід або пошесть на товар, хазяйство у дурня само вело ся як найкраще. Якось розумні товариші закликали були до себе дурня, бо в нього щаслива рука — іти із ними під Івана Купайла в ночі шукати скарб. Дурень не схотів, бо ліньки напали. Розумні товариші прогуляли цілу ніч, скарба не знайшли і, як вертали ся до дому, то схотіли пошуткувати над дурнем: знайшли на дорозі здохлу собаку і вкинули її до дурня в хату. Ся здохла собака й була скарбом, і скоро вони вкинули її до дурня в хату — вона розсипалась по долівці карбованцями. Вивід: Як Бог дасть, то і в вікно подасть.

Запорожець ночував на степу і побачив у ночі близько від себе красуна-козака і чарівну пейзанку. Він підслухав їхню розмову і довідав ся, що чарівна пейзанка ніхто друга, як відьма; про се він зовсім пересвідчив ся, коли чарівна пейзанка почала роздягати ся і зняла з себе навіть... сорочку. Сей момент змальований д. Стороженком майстерно:

Літерат.-Наук. Вістник V

8*

„Як глянув на неї дід, то аж жижки у його затрусились; давно вже минуло, а було як заходить ся розказувать, то аж цмока, аж очі йому рогом лізуть, (штукар запорожець!) — така гарна! Місяць як сріблом окотив біле її тіло; уся як виточена, а довга коса, чорна як гадюка, так і обвиваєть ся круг тонкого стану, і аж до повних литок достає. Повернулась із плечей — ще краща; тільки роздивив ся дід, аж хвостик! так собі, невеличкий, та матері його біс, хвостик¹). (Штукар і д-ій Стороженко!).

Взагалі д. Стороженко зупиняєть ся з особливою охотою на подібних скоромних малюнках. Красун - козак стає не козаком, а чортом, що закохав ся в відьмі палко. Починає чорт признавати ся в своїм коханні відьмі, і хоча він не більш як чорт, але що він розмовляє по-українськи, себ-то й сам більше-менче Українець, то й висловлює він своє кохання незвичайно галайтерийно, — так, мов, вивчив від дошки до дошки книжку, видану у Москві: „Учтивья привѣтствія и комплименты на разныя случаи свѣтской жизни“. У сій книжці сказано, що ввічливі, свѣтські кавалери мусять висловляти перед своїми паннами свою любов в такій формі: „З тої хвилини, як я мав честь увійти в товариство ваших знайомих, я став поважати ваші тілесні як і не менш того духові совершенства. Я не можу розмовляти довго: розмовляючи з вами, я забуваю все. Чи можу я, чарівнице, назвати Вас своєю у повнім значінню сього слова“ і т. д.²).

Точнісенько так само освідчуєть ся закоханий чорт — Українець у д. Стороженка.

— Чого ти мене звав? — спитала дівчина таким голосом, що у мого діда аж серце тьохнуло.

— Питаєш — чого? — промовив козак: — хіба не знаєш, як я тебе кохаю?... без тебе мені і пекло не миле!...

— От зачим! — каже дівчина: — я давно вже се знаю.

— Та ні, — відкавав козак — не затим... як тебе побачу, то й сам не знаю, що говорю... Слухай, Одарко... скажи мені, чи хочеш бути моєю? Хоч би ти у тисячну долю так мене кохала як я тебе!³) і т. д.

¹) Ibidem, стор. 101.

²) Стор. 51—52.

³) Ibidem, стор. 99.

Словом, чорт пропонує чарівній пейзажці з хвостом, щоб вона до його належала хоч в протязі 10 років. Вона згоджується, але з тією умовою, щоб чорт не заважав їй спасти душу свою. Чорт згоджується і прикликає Запорожця, щоб був за свідка.

Запорожець, якому дуже до вподоби впаала пейзажка, відважився вирятувати її і обдурити чорта. Він вимагає, щоб чорт попередю виконав обіцянку, яку дав відьмі, — себ-то щоб поміг їй спасти ся, а для сього пропонує відвезти її до пустельника на Сьвяті гори. Хоч скільки крутив чорт, а Запорожець, як і треба було того сподівати ся, перемудрив чорта, і вони всі в трьох укупі їдуть до пустельника на Сьвяті гори. З приводу назвиска Сьвятих гір д. Стороженко робить таку примітку:

„Сьвятими Горами того звуть ся, бо ще за давніх часів християнства там спасались у печерах пустельники. Ще недавно пані Потьомкина обновила одну церкву, висічену у скелі, і манастир. Нехай їй за се Бог милосердний воздасть, що вона добрим людям бажа. Для другої не багато-б вийшло з сього жадання користи, а для неї буде надто“¹⁾.

Сьвятогірський пустельник з великою охотою прийняв до себе чарівну пейзажку з хвостиком, визначив для її спасіння пять літ, а чорта перевернув на коня, що на нім Запорожець і поїхав у Січ. Пять років бив ся Запорожець із Татарами, завжди побивав їх, і раз заспорив ся, що у Бахчисараї плюне межі очі самому кримському ханові, — і справді плюнув, ще й додав: „Ти, хане, покійного чорта племінник, бусурманський, кателвцький, анахемський, гаспедів син, триста чортів тобі у живіт!“ Після пяти років Запорожець з'явивсь до пустельника і оженивсь із уратованою ним чарівною пейзажкою, а в неї тоді хвостик пропав, так що, каже д. Стороженко, „дід як уже ні доглядав ся, так і місця того не знайшов, де він ріс“²⁾.

І от д. Стороженко, записавши подібну безсоромну вісенітницю, яку мов би розказав йому один старий дід, додає від себе з комічним патосом:

„Щоб не розвіялось по сьвіту те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків. Наша чудова українська врода, нагріта гарячим полуденним сонцем, навіва

¹⁾ Ibidem, стор. 118.

²⁾ Ibidem, стор. 127.

на думи насіння поезії та чар. Як пшениця зріє на ниві і складається у копи і скирти, так і воно, те насіння, запавши у серце і думки, зріє словесним колосом, складається у народні оповідання і легенди¹⁾.

Шкода! а було-б далеко краще, коли-б „розвіяло ся по світу се фантастичне оповідання дідугана“ і інші подібні до нього „оповідання!“

Питанє, для кого написав і надрукував свої „Українські Оповідання“ д. Стороженко? Для Росиян вони не мають ніякої ваги вже через те, що в них немає жадної характерної риси, яка могла-б познайомити Росиян із нехитрим, але своєрідно укладеним побутом Українців, бо в сих „оповіданнях“ виведено не дійсних Українців, а вигаданих д. Стороженком, видумарених ім. А у нас — Росиян, досить нашої самодільної нісенітницї, написаної нашою рідною мовою, яку всякому можна смакувати до несхоchu.

Треба до сього додати, що д. Стороженко добре володіє українською мовою, і з сього погляду йому належить майже перше місце серед наших українських письменників. Він придбав тую образовість, плястичність мови, яка надає такий оригінальний кольорит мові Українця і робить із неї власне справжню українську мову, а не попросту російську, в якій лиш поодинокі російські слова заміняють ся відповідними українськими. Правда, що й тут д. Стороженко часто густо переборщує, бо стає манірним. „Українські Оповідання“ автор присвячує „любим землякам“. Але нечесно, щоб „любим землякам“, які потребують найелементарнішого знання і хочуть вичитати сі знання в писаннях на рідній мові, подавати безсоромні гадки і малюнки двозначного характеру. Се значить пірізати розбуркану в Українцях охоту до читання, рішучо перешкоджувати тим гарним наслідкам, до яких ведуть дешеві видання пісень Шевченкових, оповідань Марка Вовчка і т. и. Ми потішаємо себе тільки тим, що висока ціна „Українських Оповідань“ не дасть їм розповсюдитись між земляками д. Стороженка.

На сїм ми можемо й скінчити. Ми зупинили ся на „Укр. Оповід.“ довше ніж вони того варті за свою шікчемність, і зробили се тільки через те, що поважаємо ту чесну справу, яку такечки профанує і якій так шкодить д. Стороженко своїм уїдли-вим спочутєм.

Переклав із російського

П. Снішчанив.

¹⁾ Ibidem, стор. 128.